

תנועת-העבודה הציונית-סוציאליסטית בארץ-ישראל בשנות העשרים

ניסיון לסינטיזה

אלקנה מרגלית

עד היום אין לנו עבודת סינטיזה בתולדותיה של תנועת-העבודה כשם שאין לנו גם עבודת סינטיזה בתחום ההיסטוריה החברתית והכלכלית של היישוב והמדינה. ודאי, כתיבת היסטוריה כזו כרוכה עדיין בקשיים רבים. בראש-וראשונה חייב הכותב להשתחרר ממושגים, ממקובלות ומהתענגות נפשית ואידיאית בתקופה הקרובה לנו עדיין. לגבי חלק מאתנו הרי זו אולי התקופה הפורמאטיבית בחייו מבחינה אמוציונאלית ואינטלקטואלית.

לא אוכל כאן אלא לצמצם ולציין קווים כלליים, לסמן מפה של דרכי-המלך. אתרכז בשאלה אחת הנראית לי מרכזית: מה היתה המשמעות של הציונות-הסוציאליסטית — או, כפי שאגדיר להלן, הסוציאליזם הציוני — שהתגבש בתנועת-העבודה הציונית-סוציאליסטית בארץ בשלהי מלחמת-העולם הראשונה ובשנות העשרים.

נקודת-המוצא לעבודת סינטיזה ולפרשנות בנושא זה היא בשני תחומים סוציו-תרבותיים שונים זה מזה, אך משלימים, משולבים ומפרנסים זה את זה.

התחום האחד הוא יהדות מזרח-אירופה, ובעיקרה — יהדות הגוש הצפוף והגדול ברוסיה-פולין ערב מלחמת-העולם הראשונה, בימי המלחמה ולאחריה. משקל-הכובד של העם היהודי היה אז במזרח-אירופה. זה היה מקור כוחו היוצר, החושב וכוח הדמיון ויצר-החיים של האומה. ממנו יצאו גרעיני המנהיגות והמוני היהודים שבאו לארץ-ישראל בשנות העשרים. משם שאבו את ציפיותיהם, את חוויותיהם הטראומאטיות ואת נסיון החיים שלהם.

התחום הסוציו-תרבותי השני באקולוגיה התרבותית-החברתית של הסוציאליזם הציוני היה היישוב היהודי בארץ-ישראל ערב המלחמה, במהלכה ועם סיומה. זהו תחום שונה בתכלית, מבחינת הציפיות, החוויות ונסיון החיים.

כפעולת הגומלין של שני תחומים אלה וכמפגשם — על ניגודיהם ועל הסתגלותם — יש לחפש את משמעותו של הסוציאליזם הציוני ואת דרכי-ההוות.

הגוש הסוציו-תרבותי הראשון, על אף משבריו ותמורותיו עוד לפני מלחמת-העולם הראשונה, עמד בתקופה זו בסימן מכריע אחד: הלם המהפכות של 1917, ובייחוד הלם המהפכה הבולשביקית וגם האקסטאזה של המהפכה — שכרונה, והשואה זוטא שירדה על יהדות מזרח-אירופה בעקבות מלחמת-האזרחים והפוגרומים. עם הלם העקירה וההיעקרות של המונים רבים מכל עוגני חייהם ונדאיותיהם, עקב המהפכה והפוגרומים, קמו אותם 'המיעוטים הרגישים' שנקראו להגדיר ציפיות ואפשרויות חדשות — אוריינטאציות או אוטופיות — לנוכח המציאות של חוסר ודאות

והיעדר ביטחון מוחלטים. ודאי שהתגובות להלם שונות היו באופיין ושונות במידה ניכרת מכל מה שהיה מקובל לפני ההלם של המהפכות ושל הפוגרומים. היתה זו תקופה שחייבה סיגול של אמיתות ושל ציפיות מקובלות להתרחשויות החדשות. בראש-זראשונה נציין כי ההלם וההיעקרות הולידו תחילה שני זרמים. האחד – הגל הגדול, מאות אלפים, שפנו להגירה, שטלטלה המונים רבים באורח סטיכי, לפי הביטוי השגור, אל מעבר לים, בעיקר לארצות צפון-אמריקה. הזרם השני, הקטן במספר – שמנה מאות או אלפים – כונה 'עלייה' לארץ-ישראל; זה הזרם נושא אוטופיה, שהיא מטבעה בחזקת ציפיות, דמיון וחכנית חיים כאחד.

דומה כי אפשר לומר שההגירה אל ארצות-הברית ואל צפון-אמריקה לא נוהלה על-ידי מיעוטים רגישים, 'אינטליגנציה' או מפלגות שתכננו להם פני חברה, מדינה ומשטר. אף לא אחד דיבר על כינון מדינה יהודית או סוציאליזם יהודי ייחודי בארצות-הברית או על הצהרת בלפור ליהודי ניו-יורק. הזעזוע טלטל המונים אל עבר חוף לא נודע ולא מצופה, פרט לציפיותיו האישיות של כל אדם ואדם.

לא כן הזרם השני, הקטן, העלייה. סימנו היה האוטופיה – האמונה, הציפייה המודעת, תכנון ותכנים לסיומה של הגולה, לגמר המארטריום היהודי ודמיון חברה שונה ותרבות אחרת. סימנה של ה'עלייה' הוא הכרעה, היינו מעשה מודע, רצוני ודמיון קולקטיבי.

כבר נאמר שהתגובות להלם המהפכות גם בקרב הזרם הזה היו דיפרנציאליות: 'פועלי-ציון', למשל, הכריזו אחרי היסוסים מסוימים על הזדהות עם הקומאינטרן, עם 21 הנקודות, פרט לנושא הפלשתיניזם, שבו דבקו עוד לפני הלם המהפכה הבולשביקית. לעומת זאת, הכריז הוועד המרכזי של 'צעירי-ציון' בפטרבורג למחרת יום מהפכת אוקטובר כי הבולשביקים הם אוזורפאטורים, וכי 'צעירי-ציון' יילחמו בהם יחד עם מפלגות אחרות. הבדל זה יסודו בעובדה ש'צעירי-ציון' דבקו עוד לפני המהפכה ברעיון העממיות, העמלנות והסוציאליזם העממי, ואילו 'פועלי-ציון' דבקו במארקסיזם ובפרולטאריות. ודאי שבהתפתחותם של 'צעירי-ציון' לצ"ס נאלצו גם אלה להסתגל למכבש המהפכה הבולשביקית ולכוח היישור שלה.

הסוציאליזם הציוני, כפי שהתגבש בהלם המהפכה ובמכבשה בגולת מזרח-אירופה, נולד בקרב הזרם הזה שהתעתד לעלות לארץ-ישראל, שעלה ארצה או שדגל בעלייה ובציונות.

הסוציאליזם הציוני בגולה נועד למלא את ארבעת התפקידים הבאים. ראשית, לסגל ולקיים את רעיון הלאומיות הציונית בתנאי התהפוכות החברתיות והאידיאולוגיות בעולם הסובב בתנאי המהפכה – מעין הסתגלות כדי להצדיק את רעיון הציונות ואת קיומו. שנית, לקלוט את השפעות הסדרים החדשים בארגון החברתי ואת הציפיות החדשות – או חלקן – אל תוך דמות הלאומיות הציונית; היינו – לקלוט את המהפכה החברתית או חלקים ממנה אל תוך הלאומיות הציונית. שלישית, לתכנן את החברה שתוקם בארץ-ישראל בצלמם ובדמותם של החוויות, של הציפיות ושל המושגים החברתיים החדשים; כל גוף על-פי דרכו, על-פי השגתו, על-פי חוויותיו ועל-פי הרשמים שקלט מן התהפוכות ומן המהפכות, למן מארקסיזם ציוני מהפכני ועד לעממיות עמלנית סוציאליסטית. רביעית, לקיים בתנאים החדשים את גוף האומה שנשאר במקומותיו בגולה.

התחום הסוציו-התרבותי השני שבו התגבש הסוציאליזם הציוני היה, כאמור, היישוב היהודי בארץ-ישראל וציבור העובדים הזעיר – מאות אחדות של צעירים יהודים. אלה לא חיו במישורין את הלם

עולים בנמל יפו, 1924

המהפכות ואת נסיוןן, אלא את גורל העלייה השנייה העובדת ותוצאותיה המאכזבות. השאלה המרכזית שעמדה לפנייהם היתה האכזבה מנסיונות ההתיישבות היהודית במשך כשלושים שנה, שלא יכלה להבטיח קיום כלשהו לעובדים יהודים וממילא ליצירת עם עובד בארץ. בעיניהם, נועדו הסוציאליזם הציוני לכל פירושיו ורעיון 'העם העובד' בראש-וראשונה להגדיר דרך חדשה, אלטרנאטיבית, לבניין האומה והעם העובד בארץ-ישראל; דהיינו – לקליטת עולים בהמונים וליצירת ציבור עובדים יהודים בארץ, כפי שלא ידעו לעשות הציונות וההתיישבות היהודית עד אז. לסיכום זה של תקופת העלייה השנייה די אם נזכיר את מאמר ה'סך הכל' של אחד-העם ב'תרע"ב, שקבע כי 'אי אפשר לגאול את הארץ כולה או רובה... יכול להיות פארמר יהודי,

כעל בית כפרי, מעין בועז בשעתו!¹ עבודתו תיעשה על-ידי זרים. גם יחיאל צ'לנוב כתב בפולמוסו עם אחד-העם באותו זמן כי 'עדיין נשארת ארץ-ישראל ארץ שלתוכה יכולים להגר רק יסודות בעלי אמצעים יחסית [הדגשה שלי – א"מ], ואף אלה במספרים מוגבלים'.² הסוציאליזם הציוני שהתגבש על-ידי ניסיון זה ביישוב היהודי בארץ נבע אפוא מן התסכול הציוני ונועד להצלת הציונות, בייחוד לנוכח לחץ ההתמוטטות של יהדות מזרח-אירופה.

בוועידה הציונית בלונדון, שהתקיימה באמצע שנת 1920, נפגשו יוצאי שני התחומים הסוציו-התרבותיים האלה, נושאי החוויות והנסיגנות השונים: דוד בן-גוריון, ברל כצנלסון, יצחק טבנקין אך גם אליעזר קפלן הסוציאליסט הצעיר-הציוני וישראל מרמינסקי מאנשי 'צעירי-ציון' (נוסח פלג 'העבודה' במפלגה זו) וגם ברוך צוקרמן. על אף ההבדלים בחוויות, בדימויים ובנסיון חיים הם היו משוכנעים בדרך-כלל שקאפיטאליזם יהודי בארץ, ובייחוד בהתיישבות החקלאית, לא רק שאינו רצוי אלא אינו אפשרי כלל וכי בניין האומה היהודית בארץ והעם העובד יושחת מלכתחילה על יסודות סוציאליסטיים-קואופראטיביים בכוח הון לאומי ומלווה לאומי ולא בדרך של 'ציונות של עסקים'. אמנם שלמה קפלנסקי כתב מאוחר יותר כי הגישה להון הפרטי וליוזמה הפרטית של אגף העבודה לא היתה דוגמאטית; יתירה מזו – היא השתנתה אף במשך שנים ראשונות אלה. די להזכיר כי עוד בתרע"ח ציפה דוד בן-גוריון במאמריו ב'דער אידישער קעמפער' בניו-יורק גם לזרם של הון פרטי.³ אך אפשר להכליל ולהגיד כי ב-1920, בוועידת לונדון ולאחריה, לא סמכו אנשי אגף העבודה, כפי שכונה על-ידי ברל כצנלסון, על ההון הפרטי ועל היוזמה הפרטית. די אם נזכיר את תכנית המשלחת של 'ברית פועלי-ציון' לארץ, שבה השתתף גם דוד בן-גוריון, את תגובתם של ברל כצנלסון, יוסף אהרונוביץ וחיים ארלוזורוב להחלטותיה של ועידת לונדון ולהכניות אמריקניות. הסוציאליזם הציוני ב-1920 ובראשית שנות העשרים משמעותו היתה ציפייה לכינון אומה עובדת בארץ, על יסוד של התיישבות קואופראטיבית-שיתופית נרחבת, בכל התחומים המשקיים, בכוח הון לאומי. הוויכוח בדבר היחס ליוזמה הפרטית ולהון הפרטי החל אמנם עוד לפני המהפכה הכולשביקית ודי אם נזכיר את ועידת 'צעירי-ציון' בפטרבורג במאי 1917, אלא שאז לא הושגה בקרב תנועת העבודה תמימות-דעים, כפי שהושגה ונוסחה בשנת 1920. אולם גם ב-1920 לימדו דווקא 'פועלי-ציון' שמאל' המארקסיסטים כי קאפיטאליזם יהודי יתפתח בארץ וכי הסוציאליזם הציוני יוגשם בדרך מלחמת-המעמדות המהפכנית ולפי תקוותם גם בסיוע הקומאינטרן. 'פועלי-ציון' שמאל' לא לקחו חלק בהסתדרות הציונית ובדינוניה; הם היו ונשארו מיעוט בסוציאליזם הציוני והקומאינטרן לא נתרצה להם.

משני מקורותיו המתוארים, הסוציאליזם הציוני היה אפוא למן ימיו הראשונים נוסחה ודרך להצלת הציונות, הן מאידיאולוגיות עוינות אנטי-לאומיות הן מתסכולה של ההסתדרות הציונית ואפס כוחה בשלהי מלחמת-העולם הראשונה, על אף הישגיה המדיניים והתקוות הגדולות שהתעוררו עם ההישג הפוליטי.

ברל כצנלסון

1 אחד-העם, 'סך הכל', על פרשת הדרכים, ד, ברלין תרע"ג, עמ' 167, 169, 173.
 2 א"י צ'לנוב, חמש שנות עבודה בארץ-ישראל (גרמנית).
 3 ד' בן-גוריון, ממעמד לעם, תל-אביב תרצ"ג, עמ' כב.

דוד בן-גוריון בעת הנחת אבן-היסוד לבית הפועלים בירושלים, 1924

למותר לציין כי לציפיות אלה היה יסוד איתן מבחינת צורכי הקיום של האומה היהודית ומבחינת בטחונה של הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל, כפי שהובטח בהצהרת העמים. כמה מספרים מאוחרים יותר, גם אם אינם מדויקים, ימחישו את ממדיה של הבעיה. משנת 1881 ועד 1930 הגרו כ-4 מיליון יהודים ממזרח-אירופה. בשליש הראשון של המאה העשרים בלבד עזבו את ארצות מזרח-אירופה קרוב ל-90 אלף יהודים לשנה, בממוצע שנתי. ב-1900 ישבו שם 7.4 מיליון יהודים וב-1939 עדיין נשארו בה 7 מיליון; פירושו של דבר כי ההגירה, אף בממדים של כ-90 אלף לשנה, לא הספיקה אלא כדי לצמצם אך מעט את מספרם של היהודים במזרח-אירופה. תכניות העלייה הגדולות שהתגבשו בציונות ובציונות העובדת בשלהי המלחמה ובראשית שנות העשרים, למן התקווה של 200 אלף עולים לשנה כדעת מאקסימאליסטים ועד להערכה של עלייה שבין 30 ל-100 אלף לשנה, היו צורך אובייקטיבי וריאליסטי מבחינת הקיום היהודי בין הגויים. ההחלטה בוועידת לונדון שקרן-היסוד תגייס 25 מיליון לירות שטרלינג בשנה אחת, בדומה למספריה של תכנית המשלחת של 'פועלי-ציון' לארץ ב-1920, היתה הכרח מבחינת מימונה של העלייה הדרושה. יתירה מזאת. מאוחר יותר העריכה ועדת שאו, למשל, כי עלייה של 25 אלף יהודים לשנה דרושה כדי שמספר היהודים ישתווה בארץ לזה של לא-יהודים בשנת 1948. אף מבחינת בטחונה של היישוב היהודי המתהווה בארץ-ישראל והיחסים עם מעצמת המנדט לא היו אפוא דרישות העלייה האלה לא-ריאליסטיות. הסוציאליזם הציוני בשנות העשרים הראשונות לא חשב שאפשר לבצע משימה עצומה זו בדרך היוזמה הפרטית החופשית ובכוח הון פרטי. אנשי אגף העבודה — נושאי הסוציאליזם הציוני לגונוני — לחמו אפוא בוועידת לונדון ב-1920 על הכוונת המדיניות

הפינאנסית, על מדיניות ההגירה וההתיישבות ועל בניין הכלים הפינאנסיים ברוח היוזמה הקולקטיבית והעובדת, על יסוד של עבודה עצמית והון לאומי, וכדי להבטיח עצמאות והשפעה לארגוני העובדים. והרי כמה דוגמאות להבהרתה של תפיסה זו.

תכניתה של משלחת הברית של 'פועלי-ציון'⁴ ב-1920 הוזכרה כבר בדבר כינון ארץ-ישראל קואופראטיבית-קולקטיביסטית בכל ענפי-המשק על יסוד מימון לאומי. ב-1921 נקט שלמה קפלנסקי עמדה חד-משמעית ודרש לחוקק חוק האוסר מסחר חופשי בקרקע; הוא תבע לייסד קבוצות קבלניות בעבודות הציבוריות ולא באמצעות הון פרטי, ולפתח תעשייה קואופראטיבית. להון הפרטי הקצה מקום רק כאשראי בנקאי לקואופראטיבים ולקבוצות הקבלניות. הוא לא שלל בתכלית מפעלי הון פרטי, בפיקוח מוסדות ההתיישבות הציוניים. בחיבורו 'כספי ההתיישבות של הסוכנות היהודית' ב-1923 עמל חיים ארלוזורוב להוכיח כי קאפיטאליזם אינו אפשרי בתנאי ארץ-ישראל. הוא דחה את 'האגדה הציונית בדבר היוזמה הפרטית', בלשונו של רופין. מסקנתו היתה:

מבחינת מפעל ההתיישבות היהודית הכזיבה היוזמה הפרטית בארץ ישראל עד היום הזה, את כל התקוות לאורך כל החזית, הן בחקלאות והן בתעשייה.⁵

הוא דחה את התפיסה בדבר 'ציונות של עסקים'.

בוועידת לונדון ב-1920 היה 'אגף העבודה' או 'השמאל', ככינויו של ברל כצנלסון, מיעוט. אף-על-פי-כן לא יכול להיות ספק בדבר פלוגתא זו – הן מן הדברים בוועידה והן מן התגובות של ברל כצנלסון ושל יוסף אהרונוביץ. למשל, לאחריה. כבר אז דרש בן-גוריון ש'הנהלת עניני ישובי העובדים תהיה כולה בידי הנציגים של העובדים הקולקטיביים'; ותבע שהסתדרות הציונית תכתיב מוסדות הפועלים המטפלים במתן עבודה, בקואופראציה, במשק, בסיוע כספי ובארגון העלית של העובדים ותפעל בתחומים אלה רק באמצעות מוסדות העובדים. דוד ילין כינה דרישה זו של העובדים 'מדינה בתוך מדינה'. משמעותו של הסוציאליזם הציוני בתקופה זו – שכונה אחר-כך הסוציאליזם הציוני הקונסטרוקטיבי – ברורה אפוא למדי, כשיטה ומבחינת יחסו אל היוזמה הפרטית ואל ההון הפרטי.⁶

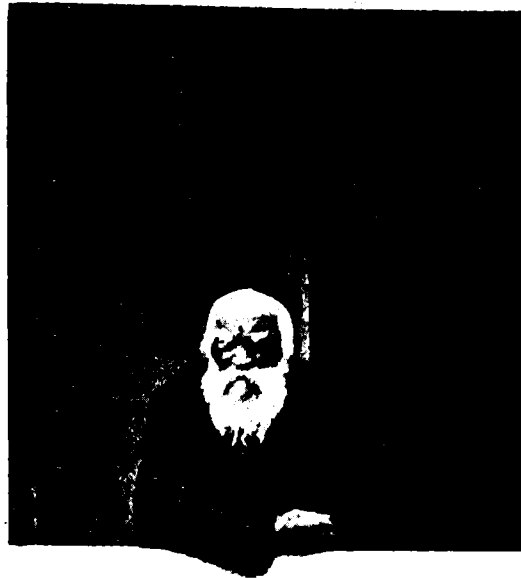
אולם, הציפיות של שנת 1920, הן של העובדים והן של חסידיו 'ציונות העסקים', לא התממשו. על משקל ההגדרה האנגלית אפשר לציין את שנות העשרים כתור 'שנות העשרים הרזות והזועמות' (the hungry and the angry twenties). החלום הציוני, אך גם הצורך האובייקטיבי של קיום העם היהודי והבית הלאומי, לא הגיעו לכלל מימוש. לא לחינם ציין חיים וייצמן בקונגרס הציוני ב-1927 לאמור: 'האידיאליזם של החלוצים וכושר הרעב שלהם היה לחלק מתקציבנו'.

בשנת 1931 סיכם חיים ארלוזורוב את נסיון העשור בחיבורו 'הפרובלמות הפיננסיות של בנין ארץ ישראל'. הוא מצא כי במשך עשר שנים לא עלו לארץ-ישראל אלא 90 אלף יהודים. שתי הקרנות

4 די ארץ-ישראל ארבייט, דו"ח פון דער ארץ-ישראל ארבייטער קאמיסיע פונ'ם אלועלטליכען יידישען סאציאליסטישען ארבייטער פערבאנד פועלי ציון, יפו תר"ף.

5 ח' ארלוזורוב, כתבים, ב, תל-אביב תרצ"ד², עמ' 157.

6 ראה: דין-חשבון של הוועידה הציונית בלונדון (גרמנית ואנגלית כמעורב), הארכיון הציוני המרכזי Z4/241/19; וכן: 'קונטרס' של 'אחדות העבודה' מאותה תקופה.

מובטלים, 1928

הציוניות לא הצליחו לגייס אלא שש-מאות עד שבע-מאות אלף לירות לשנה בממוצע, וההון היהודי שהושקע בארץ הגיע אמנם לכדי 18 מיליון לירות בערך. הוא הוסיף כי —

גם אילו סידרנו את השימוש התכניתי בכספי ההוצאה הלאומית הרי לא סיפקו הקרנות אלא החלק הרביעי או החמישי מן הסכום שעלינו להכניס לארץ ישראל.⁷

באוקטובר 1920 הגישה האקזקוטיבה דין-וחשבון לוועד-הפועל הציוני הגדול. היא דרשה להגביל את העלייה לארץ 'לפי כוח הקליטה' שלה, מונח שהושמע לראשונה על-ידי יהודים. לוועד-הצירים היה גרעון של כ-48 אלף לירות שטרלינג שהוגדר ככבד מנשוא. בדין-וחשבון האקזקוטיבה צוין כי אין בכוחה לפתור את שאלת הפליטים מרוסיה וממזרח-אירופה. היא חזרה ודרשה מן המשרדים הציוניים לעכב את העלייה החלוצית המתפרצת מריכוזי הפליטים שבקושטא, בטרייסט ובמקומות אחרים. בדין-וחשבון שלו ב-1925 יכול היה הנציב העליון היהודי, הלורד הרֶבֶרְט סְמוּאֵל, להרגיע את הערכים ולטעון כי הדיבורים על עליית מאה-אלף יהודים לשנה לא היה בהם ממש. העלייה החלוצית, שהגיעה בשנות העשרים הראשונות, לא מצאה אחיזה של ממש בארץ. רק בשנה אחת

7 ארלהורוב (לעיל, הערה 5), א, עמ' 93.

במשך העשור הגיעו לארץ כ-34 אלף יהודים, כשליש מכל העלייה נטו במשך עשר השנים. כך אירע ב-1925 עם שיא העלייה הרביעית, שהגיעה ונקלטה, ארעית אמנם אך בדרך-כלל בכוחות עצמה. עובדות אלה, ועוד יותר המשבר החמור שאירע בעקבות העלייה הרביעית, בשנים 1926-1928, והאבטלה הגדולה, לפי הממדים של השנים ההן, הם שיצרו את הצורך ברכיזיה ובפירושים חדשים לסוציאליזם הציוני.

דווקא 'פועלי-ציון שמאל' המארקסיסטים לא מצאו במשבר העלייה הרביעית כל עילה להפתעה או לשינוי בפירושם-הם לסוציאליזם הציוני. אדרבה. הם מצאו בהתפתחויות המתוארות אישור להשקפתם, לאמור: העלייה היהודית, גם זו של הון יהודי וגם זו של העובדים, היא תהליך סטיכי הכרחי. ההון היהודי – לפי שעה הון זעיר או הון בינוני – יקלוט את הפועלים היהודים. הקאפיטאליזם מתפתח בארץ, ואין מנוס מכך. יחד עם זאת, מלווה צמיחת הקאפיטאליזם משברים, אך אין משבר בציונות. אדרבה. בשנות המשבר של 1929 הם טענו כי ההון היהודי, כמו כל הון אחר, יאלץ לחפש שוקים ושטחי-השקעה בארצות לא-מפותחות וממילא יבוא הון יהודי לארץ כדי לפתחה. אין אפוא מקום לאכזבה או להתכחשות לציונות. הם נשארו דביקים וקנאים למן הרגע הראשון לעלייה יהודית חופשית ולהתיישבות יהודית חופשית. ממילא יגדלו עם תהליכים אלה ממדי מלחמת-המעמדות המהפכנית וסיכויי הסוציאליזם הציוני ואין חשיבות לקרנות ולהשתתפות בהסתדרות הציונית. אך 'פועלי-ציון שמאל' היו, כאמור, מיעוט נטול השפעה. דווקא ב-1929 ציין זאב אברמוביץ כי הפועל הארץ-ישראלי דוחה את המארקסיזם הפועלי-הציוני ואת הלניניזם וכי הוא מורגל ש'צריך להיות כוח יצירה', דהיינו רעיון היוזמה העצמית של העובדים. הוא המליץ ל'פועלי-ציון שמאל' לייסד מפלגה מורחבת, שבה ימצאו את מקומם גם עובדים המשתתפים בהסתדרות הציונית.

לפני הציונות, ובמיוחד לפני ציבור העובדים, עמדה המשימה הדחופה: 'לשבור את המשבר' הכלכלי והחברתי. הסוציאליזם הציוני צריך היה להתמודד בפועל ובאידיאולוגיה עם הבעיה ועם קשיי העלייה הרביעית בכללה.

ארלזוורוב ציין בחיבורו הנזכר מ-1931 כי 'המשק הפרטי גילה כוח כביר בעשר השנים האחרונות', ואף הוסיף ואמר:

אין שכבת ישוב אשר תכיר יותר מהפועלים בכמה עקשנות, אהבת הארץ והצלחה משקית השתרשו בשנים האלה מאות ואלפי משפחות, בעלי חרושת בינונית וזעירה בעלי מלאכה גדולים וקטנים ובעלי מטעים בינוניים וזעירים.

במשך השנים האלה, המשיך ארלזוורוב, 'קלט המשק הפרטי כ-8000 פועל בתעשייה וכמלאכה ומספר כזה במטעים'. אולם הוא טען כי –

רק השליטה הלאומית הממשית לגבי המוסדות המרכזיים, הכספיים והמשקיים, מאפשרת את ההשפעה וההדרכה לגבי השקעותיהם של היחידים. אילו היו למשל שלטונותינו חזקים ופעילים בתקופת העלייה הרביעית כדי להפנות חלק מההון הפרטי, שזרם אז ארצה, אל המטעים ואל התעשייה הבינונית ולמנוע את עודף ההון מהכנין היו פני הפרק של העלייה הרביעית בדברי ימי המשק הא"י אחרים לגמרי והמשבר הגדול לא היה יורד

עלינו. רק קונטרולה לאומית יכולה להשתלט כמהירות על המצב בשעה שהתפתחות המשק מגיעה לידי משבר או ברגע של נחשול של ספרות... רק מוסד חזק ופעיל עד כדי שליטה על שוק הקרקע יכול היה לעשות כזאת.⁸

לשון אחרת: ארלוזורוב דרש תכנון ההשקעות בדרך פיקוח לאומי והכוונה לאומית של ההון הפרטי. הוא לא שלל עוד את ההון הפרטי או את האפשרות של התפתחות קאפיטאליזם בארץ-ישראל.

דברים אלה כתב ארלוזורוב בשעת פולמוסו עם 'התכנית הכלכלית של ציוני אמריקה', שלדבריו — 'מתמכרת שוב לאילוסיה המסורתית... כי ניסמוך בעתיד על עסקי ההון הפרטי... וכי ההנהלה הציונית לא צריכה להשתתף בעצמה במוסדות' ובחברות הכלכליים, כספיים ואשראיים שמועצת הפיתוח המוצעת על-ידי האמריקנים תכוון את פעולתם.⁹

ובדומה לכך כתב כבר ברל כצנלסון בדבר ההצעה האמריקנית של 'המועצה הכלכלית' עוד בוועידת לונדון ב-1920.

כך כתב בשנת 1927 גם שלמה קפלנסקי:

שרשי המשבר הנוכחי של תל-אביב ושל העליה הרביעית נעוצים בסחר קרקעות וכבנין ספקולאטיבי של בתים... ע"י כך הוקפא ללא תנועה הון שיכול היה להיות מושקע באופן פורה בחקלאות ובחרושת. מחיר הקרקעות והדירות האמירו ללא נשוא. שכר העבודה הממשי של הפועל הוקטן בשעה שמחירי העבודה הועלו עליה אינפלציונית... ע"י התעלולים הללו של יזמה פרטית בלתי מרוסנת וללא כל בקורת לאומית... נגרמו זעזועים מכאיבים בגופנו המשקי.¹⁰

בוועידת ההסתדרות ב-1927 הוא דרש כי —

ההון הפרטי יקח עליו את מרות הבקורת הלאומית, שיינטל ממנו העוקץ של חיפוש רווחים גרידא, בלי התחשבות עם צרכי ההתישבות של המוני העם בארץ ישראל.¹¹

ב-1928 הוסיף קפלנסקי דברים אופייניים:

כל אשר בכוחו לשלם בעצמו את מחיר קנאותו לקנין הפרטי — כל הדרכים פתוחות לפניו בארץ ישראל. אולם ליצור קנין פרטי באמצעי הציבור, אין בזה לא צדק ולא ראיית הנולד.¹²

קיצורו של דבר: הסוציאליזם הציוני המשיך לדגול בהלאמת הקרקע, בהתיישבות עובדת, ביצירת משק עצמי של עובדים במימון לאומי. הוא לא פסל את ההון הפרטי ואת אפשרותו של קאפיטאליזם בארץ, אך דרש תכנון ההשקעות הפרטיות, פיקוח על ההון הפרטי והכוונתו, 'ביקורת

8 שם, ב, עמ' 93, 95.

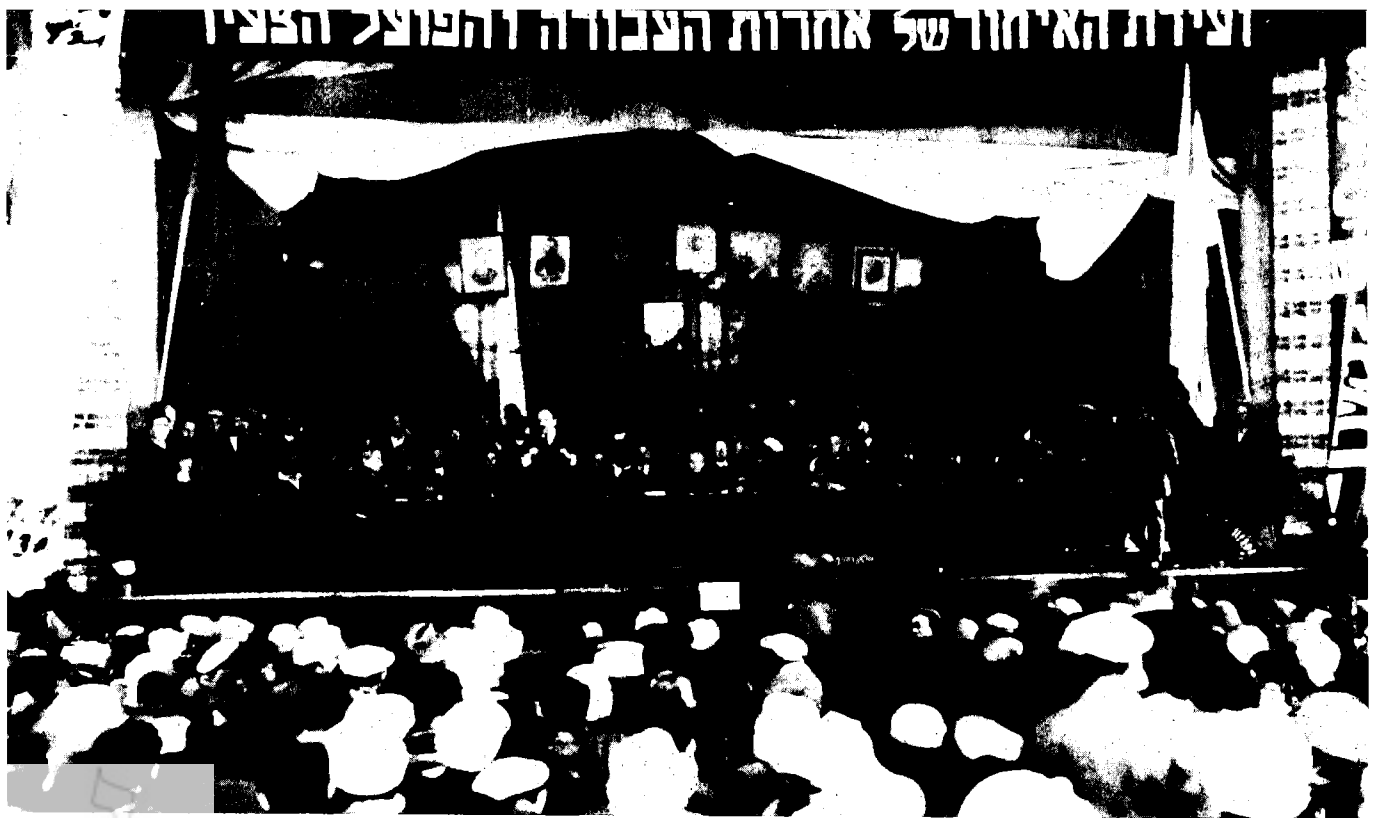
9 שם, עמ' 94.

10 ש' קפלנסקי, חזון והגשמה, תל-אביב 1950, עמ' 475.

11 שם, עמ' 508.

12 שם, עמ' 503.

ועידת האיחוד של אחדות העבודה והפועל הצעיר

ועידת האיחוד של אחדות העבודה והפועל הצעיר, 1930

ועידת היסוד של ההסתדרות הכללית של פועלי ארץ ישראל, חיפה תרפ"א

לאומית'. ההבחנה היתה בדבר השימוש בהון, בין הון ספקולאטיבי לבין הון יצרני. זאת הדגישו גם דוד בן-גוריון וגם ברל כצנלסון בהצעת המצע שלו למפלגות שהתאחדו כ'מפלגת פועלי ארץ-ישראל'-מפא"י, ב-1929. ברל כצנלסון הגדיר זאת בלשון זו, בהצעת המצע על צד החיוב:

הפועל העברי... בונה כמו ידיו את המשק הלאומי; הוא בונה את תאי החברה הסוציאליסטית הבנויים על שוויון, דמוקרטיה ציבורית ומשקית ועבודה שיתופית... הוא המגביר בציונות את מגמות העבודה, ההון הלאומי והמשק החברתי.

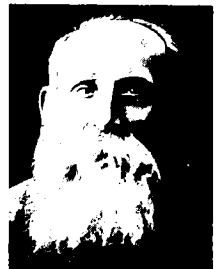
אולם המצע של ברל כצנלסון לא נתקבל במפא"י כלשונו, בעיקר במה שנוגע ליחס להון הפרטי. לא היה זה אלא הפירוש החדש שניתן בסוף שנות העשרים לסוציאליזם הציוני הקונסטרוקטיבי: משק פלוראליסטי תוך כדי תכנון פעולותיו של ההון הפרטי או לפחות ביקורת לאומית ופיקוח על ההון הפרטי. פירוש זה של הסוציאליזם הציוני הקונסטרוקטיבי בסוף שנות העשרים לא יהיה שלם בלי שנדגיש בקצרה את שפע הצמיחה של הניסיון ביצירת צורות משק וחברה של העובדים בהנהלה עצמית של מוסדות הפועלים והעלאת פירון העבודה במשקי העובדים בחקלאות ובמשק הקבילני והחרושת של העובדים. בשנות העשרים התפתחה מסורת של ניסיון חברתי ומסורת של שיתוף ושוויונות – בקרב העובדים – אמנם ליד פערים חברתיים ועדתיים בקרב העובדים עצמם; וכבר ב-1928 העיר ארלוזורוב על הפערים. די להזכיר כי העלייה השלישית היא שייסדה את 'הקיבוץ הארצי' ואת הקיבוץ הגדול המושתת על חקלאות, מלאכה ותעשייה – זה האחרון אמנם בהשראת אנשי העלייה השנייה; היא שהגתה את תכנית הקומונה הכללית של פועלי ארץ-ישראל בדמותו של 'גדוד-העבודה'; ב'גדוד-העבודה' תרו אחר מה שכוונה בפיהם 'ארגון עבודה מדעי'. יתירה מזאת: בתרפ"א הציע בן-גוריון את התכנית המקורית שלו ל'חברת-העובדים', שלא נתקבלה אמנם – לא כמפלגתו ולא כהסתדרות. תכנית זו נועדה לארגן את ההסתדרות כצבא עבודה וכקומונה שוויונית וכללית. בתקופת העלייה השלישית פותחה, גם אז בהשראת אנשי העלייה השנייה, הקבלנות של העובדים בעבודות ציבוריות וכבניין והתרחבה ההתיישבות העובדת – כל אלה היו ביטויים לכוח היוצר ולדמיון הפורה של הסוציאליזם הציוני הקונסטרוקטיבי.

הפירוש המתואר לסוציאליזם הציוני הקונסטרוקטיבי בסוף שנות העשרים לא היה מעמדי, לא מארקסיסטי ולא ברוכוביסטי. במידה לא מעטה הוא צמח באורח פראגמאטי ושאב מן המקורות של התפיסה של העממיות, העמלנות והעבודה משורשי 'הפועל הצעיר' ו'צעירי-ציון'. אולם לא היה זה הפירוש היחיד. כבר הוזכרו 'פועלי-ציון שמאל' שנקטו פירוש מארקסיסטי-ברוכוביסטי משלהם; יש להוסיף גם – ולו בקיצור – שתי תנועות אופייניות, ייחודיות ומקוריות בעלייה השלישית. באפריל 1927 נוסד 'הקיבוץ הארצי' של 'השומר הצעיר'. הוא העלה במצעו נוסח של סוציאליזם ציוני מארקסיסטי משלו. פירוש זה היה פרי ניסיון מעשי רב ומר בארץ ולא תוצאה של משנה סדורה ועמוקה. הוא היה יותר בגדר של תגובה של תנועת-נוער ייחודית באכזבה מן המציאות הקשה בארץ בשנות העשרים ולצורכי עתודותיה החשובות בחוף-לארץ. השפעתו של פירוש זה על ההתפתחויות בשנות העשרים היתה מוגבלת. 'הקיבוץ הארצי' של 'השומר הצעיר' קיבל למעשה – לטווח הנראה לעין – את תורת הסוציאליזם הציוני הקונסטרוקטיבי למהדרין ובמלוא כושר

המעשה, ההתלהבות והיכולת האינטלקטואלית שציינו תנועה מיוחדת זו. אך לעתיד לבוא, לאחר שהסתדרות הציונית תסיים את תפקידיה ויכונן הרוב היהודי בארץ, טען 'השומר הצעיר', יסתיים גם תור הקונסטרוקטיביזם הציוני ויפתח עידן המהפכה הסוציאלית. המונח 'מלחמת-מעמדות' לא נזכר במצע, והמהפכה הסוציאלית הצפויה בארץ-ישראל הותנתה בסייגים כה רבים עד שביאת הגואל לא היתה אולי פחות קרובה, אלא שהיה כה צורך תנועתי. אמנם אם בשנות העשרים עדיין לא השפיע מצע זה על מעשה היום-יום של 'השומר הצעיר' בארץ, הרי בגולה ולאחר-מכן בארץ הוא כיוון את 'השומר הצעיר' לדרך מארקסיזם ציוני מיוחד ל'שומר הצעיר', עד לגלגוליו הקיצוניים בשנות הארבעים ובפרט בשנות החמישים. אף-על-פי-כן החזיק 'השומר הצעיר' כל השנים בעקרונות הסוציאליזם הציוני הקונסטרוקטיבי ולא הרפה מהם.

שונה היתה תגובתו של 'גדוד-העבודה' לעלייה הרביעית ולמשבר שחל בה. אין לראותה בגדר של פירוש או משנה מפורשת, ולא-דווקא כפירוש מארקסיסטי. לפנינו טראגדיה של מחנה חלוצים נלהבים ונועזים מן המוצא המשולש של 'צעירי-ציון'-'החלוץ'-'צ"ס' ברוסיה, לרבות חלוצים בכלל מאנשי העלייה השלישית והרביעית. גדולתם היתה ביוזמתם הלא-נלאית ליצור לעצמם קיום כלשהו בארץ שתנאיה אכזריים ובתנאי הציונות בשנות העשרים, ככבישים, בעבודות ציבוריות, בהתיישבות, במלאכה ובחציבה ובכל יוזמה אפשרית. יוזמה זו השתלבה בנסיונות בצורות של חברה, ברעיון הקומונה הכללית והשוויונית בדמיון נועז – הכל כדי לקלוט חלוצים חסרי ניסיון בעבודה ולחנכם לעבודה. הטרראגדיה של 'גדוד-העבודה' היתה בכך שחרף כל המאמצים והנסיונות האלה לא יכול היה להשיג לחבריו את מטה-לחמם, גם בצורה הצנועה ביותר. חרב הגווענות התהפכה על צווארם ללא הרף וגרמה, בין השאר, למתח ביחסים בין הגדוד לבין ההסתדרות על מוסדותיה. עם זרם ההון הפרטי ארצה – בימי העלייה הרביעית ובפרט בימי המשבר שלאחר-מכן – פנה חלק מן החלוצים האלה עורף לסוציאליזם הציוני הקונסטרוקטיבי בצורתו המקובלת או הפחית בערכו. חלק יצא לחפש קומונה בערבות רוסיה. יותר משהיתה כאן אידיאולוגיה היתה כאן מבוכה ותסכול. אך התמוטטות הגדוד היתה טראומאטית לדור שלם בתנועת-העבודה, הרבה מעבר לשנות העשרים; לא בגלל הפירושים האידיאולוגיים החדשים שהגדיר כביכול השמאל בגדוד, אלא עקב עצם החוויה החברתית, האנושית והציבורית-הציונית שהיתה כרוכה בכך. ביסודו של דבר היה הגדוד פרק ראשוני ויסודי בסוציאליזם הציוני הקונסטרוקטיבי – מופת ליוזמה קולקטיבית. אין לתאר את מסורת הראדיקאליזם החברתי והשוויונות בתנועת-העבודה העברית בלי הגדוד.

אם ניתן פירוש מארקסיסטי במינוח מהפכני לסוציאליזם הציוני הרי היו אלה 'פועלי-ציון שמאל' ו'השומר הצעיר'; אולם פירושיהם נבדלו זה מזה, ושניהם היו עדיין בשנות העשרים כחזקת מיעוטים קטנים. יתירה מזו: שני הנוסחים דחו למעשה מהפכה מפני לאומיות ציונית – כל אחד על-פי דרכו, ונשארו דבקים וקנאים בציונותם על-פי הכנתם, ודווקא לציונות הגדולה. וכאשר למעמדו ולהתפתחותו של הסוציאליזם הציוני הקונסטרוקטיבי, כולל 'השומר הצעיר', בהסתדרות הציונית ובאומה: ב-1918 כתב נתן שוואלבע בקובץ של 'צעירי-ציון' בפולין מאמר שבו הבדיל בין סוציאליזם פרולטארי לבין סוציאליזם עממי.¹³ הוא שלל את קיום מלחמת-המעמדות

א"ד גוריון

13 נ' שוואלבע, 'יוג ציוניזם און פאלקס סוציאליזם', געגענווארט און צוקונפט, וארשה 19.9.1918.

דב בר ברוכב

נחמן סירקין

כעם היהודי. הוא התנבא כי כאשר 'היונג ציוניזם' יישען על המוני העובדים, בפירוש העממי של המושג, הוא יוכל לקבל לידו את הנהגת התנועה הציונית ויחד עם 'פועלי-ציון' האמריקנים יוכל לחסל בקונגרס הבא את 'התקופה של הציונות הישנה, הטרנס-מלחמתית'. נבואה זו התקיימה אמנם, כשינוי צורה ונוסח, כתחילת שנות השלושים ולא ב-1921, אך אולי בעיקר בכוח התהליכים שחש בהם שוואלבע.

אם נשאל בדבר מעמדו של הסוציאליזם הציוני בהסתדרות הציונית ב-1920, יסתבר כי היה מעט מזעיר. העובדים היהודים היו זרים ומנוכרים ביישוב בארץ-ישראל ערב המלחמה. ב-1920 סיכם ברל כצנלסון את הרפעת ה'שמאל' וציין כי 'השמאל לא הראה את עצמו ככוח אשר הגיעה שעתו'. הוא ראה 'ניצחון' בעובדה שזו הפעם הראשונה ש'אגף העבודה הכניס את באי כוחו לתוך הועד הפועל הגדול [הציוני] המחודש'. לעומת זאת, מה היה הסוציאליזם הציוני ב-1931 וב-1933? שלא כלשון גוזמה אפשר לומר: הכוח המדיני, החברתי והתרבותי המרכזי בהסתדרות הציונית, ביישוב היהודי בארץ ובאומה כולה, בלי שנקל ראש בערכו של ההון הפרטי בקליטת העלייה ובבניין המשק; אולי דווקא על אפה ועל חמתה של עובדה זו. וכך סיכם בן-גוריון לאחר הקונגרס הציוני ה'יז', ב-1931:

תנועתנו דגלה תמיד ברעיון הסוציאליסטי האומר, שמפלגת מעמד הפועלים, בניגוד למפלגות של מעמדות אחרים, אינה מפלגת מעמד בלבד... אלא מפלגה לאומית האחראית לעתידה של כל האומה ורואה עצמה לא כצד, אלא כגרעין של אומת העתיד... חוגים עממיים... חלק גדול של בעלי מלאכה, פקידים ובעלי אומנויות חפשיות, אכרים וחנוונים זעירים שאינם מנצלים עבודת זולתם — כל אלה בני בריתו ההיסטוריים של מעמד הפועלים המאורגן...¹⁴

המינוח הוא בחלקו מעמדי-פרולטארי עדיין, אבל הקול הוא קולה של הציונות הסוציאליסטית הפופוליסטית-העממית, בדומה ל'צעירי-ציון' בפטרוגראד ב-1917 וב-1920 במוסקבה ובפראג. היה זה המפנה שכונה 'מעמד לעם', ואולי אפילו לעממיות.

★

מבחינת הצרכים של קיום העם היהודי, בטחון הבית הלאומי וכינון הרוב היהודי, היו אפוא ממדי העלייה, ההתיישבות וגיוס ההון כשנות העשרים מחדל היסטורי מצער. דומה כי בתנאים הנתונים מילא הסוציאליזם הציוני החלוצי, הקונסטרוקטיבי, תפקיד היסטורי מרכזי כיצירת צורות משק וחברה ובניין האומה בארץ, על אף השיתוק בתקציב הציוני וההתיישבותי. אולם הסוציאליזם הציוני הקונסטרוקטיבי לא מצא דרך לתכנון ולפיקוח על פעולות ההון הפרטי; אחד הגורמים הראשיים לכך היה שיתוקו של ההון הלאומי.

אסיים בשאלה שהיא בגדר השקפה ואמונה אישית: היש עוד משמעות כסוציאליזם הציוני הקונסטרוקטיבי כשנות השישים והשבעים. לדעתי, זו שאלה מרכזית לתקופתנו. למן שנות העשרים נשאבו מים רבים מן הירדן ומן הכנרת, חלו שינויים סוציו-תרבותיים בהרכב העובדים בארץ, בהלכי-מחשבתם, בארגונם ובאורחות-חייהם ובעם היהודי כולו. ודאי חשוב היה לשתף בעבודת-

14 בן-גוריון (לעיל, הערה 3), עמ' רע.

מחקר בנושא הנדון גם חוקרים יהודים מן הגולה, המשקיפים על הדברים מבחינת ראייתם-הם, ולשם השוואה. הרבה אכזבות נועדו לסוציאליזם הציוני – וכראש-וראשונה מן המוסדות – מדרכי-הפעולה שהוא עצמו פיתח בארץ בשנות העשרים ומן השיטות שתנועת-העבודה נקטה במשך הזמן. אין טעם לכסות ולטייח: סמאות 'השוויון, הדימוקראטיה הציבורית והמשקית, העבודה השיתופית והמשק החברתי' מתקופת ייסוד מפא"י רחוקות עדיין מהגשמה ומבהירות – לא בשל גורמים מבחוץ דווקא, אלא בגלל גורמים בתוך תנועת-העבודה. למרות ספיקות כבדים אלה, כיוון ההתפתחות ההיסטורית הוא אל הכיוון שסימן הסוציאליזם הציוני הקונסטרוקטיבי בסוף שנות העשרים. הבעיה אינה עוד כביטול ההון הפרטי והיוזמה הפרטית, אלא בהפיכתם לגורם יצרני ולא ספקולאטיבי, גורם המשרת את הציבור, האחראי לו ופועל בפיקוחו ובביקורת לאומית-ציבורית. בשינויי נוסח וטכניקות אחזו ואוחזים בכך ר"ה טוניי (R.H. Tawney), ג'ק גאלבריית (J.K. Galbraith), הסוציאליזם הפונקציונאלי השבדי, מ' הארינגטון (M. Harrington) ואחרים. זה לא מכבר ציין האבראס כי המורכבות הגדלה והולכת של המערכת החברתית בזמננו מחייבת הרחבה מתמדת של כוח ההיגוי וההכוונה. אכן, מן הדין ליצור הגדרה חדשה של מושג חירויות הפרט וזכויותיו, כפי שקודש בדימוקראטיה. זאת גם המגמה הכללית בעולם. אין אנו יודעים אמנם בביטחה את מכשירי ההיגוי החברתי ואין אנו בטוחים עדיין ביעילותם; אולם עובדה זו אינה מפחיתה את הצורך בהיגוי חברתי ובשיקום החברה גם בדימוקראטיה. המפלגות הסוציאל-דימוקראטיות לא מצאו עדיין את הדרך. אך בעובדה זו אין משום הוכחה. המערכת הקאפיטאליסטית נכשלה לא פחות – והסימן לכך: אינפלציה, אבטלה ושיתוק הצמיחה הכלכלית. וכך אמר בזמנו פינחס לבון: לא הריפורמיזם הוא הפגנו של הסוציאליזם הציוני-קונסטרוקטיבי והדימוקראטי, אלא העובדה שאינו נועז דיו, שאינו סוציאליסטי דיו ואינו דימוקראטי דיו.